

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.63>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Литвиненко Є.В.,

*PhD з права, викладач-стажист
кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Навчально-наукового інституту права,
Сумський державний університет
ORCID: 0000-0002-4735-3722*

Скоблик М.О.,

*студентка II курсу
Навчально-наукового інституту права,
Сумський державний університет*

Литвиненко Є.В., Скоблик М.О. Особливості забезпечення прав людини в умовах цифрової трансформації.

Стаття присвячена актуальній темі, у якій розглядаються основні елементи забезпечення прав та розуміння викликів цифрової трансформації. Вона висвітлює фундаментальні проблеми, які виникають із запровадженням цифрових технологій, і те, як вони впливають на правовий захист особистої свободи та приватності. Особлива увага зосереджена на питаннях збору, використання та обробки особистої інформації, але висвітлює нові цифрові права, які визнаються, і внесення їх до чинного законодавства.

У статті досліджується проблема доступу до електронних послуг та нерівномірний розподіл можливостей у наданні цифрового доступу, зокрема, у сільській та віддаленій місцевості. Серед прикладів зарубіжного досвіду виділено визнання права на доступ до Інтернету та зусилля щодо підвищення технічної грамотності населення. Крім того, у статті підкреслюється «цифрове право на смерть» і розглядається право на Інтернет, як фундаментальне цифрове право людини. Необхідно мати мережевий нейтралітет і дотримуватися принципів безпеки для гарантування державою цього права. У статті наголошується, що свобода вираження поглядів в Інтернеті має вирішальне значення, але для цього необхідним є законність, легітимна ціль для демократичних суспільств.

Підсумовуючи висвітлено проблему персональних даних, як цифрову валюту та розглянуто правові заходи, які вживаються для забезпечення даних в Україні. Також підкреслюється важливість цього права та необхідність дотримання в контексті суспільства, яке стає все більш цифровим. Досліджуючи дане питання, можна прийти до висновку: швидкий розвиток

цифрових технологій породжує необхідність у захисті прав громадян на просторах Інтернету. У свою чергу законодавство про цифрові права має бути вдосконалено, а правові рамки повинні бути скориговані відповідно до викликів модернізації. На сьогодні існує нагальна необхідність у розробленні комплексної стратегії для забезпечення прав людини в умовах цифрової трансформації.

Ключові слова: цифрова трансформація, цифрові права людини, Інтернет, персональні дані, право інтелектуальної власності.

Lytvynenko Ye.V., Skoblyk M.O. Peculiarities of ensuring human rights in the context of digital transformation.

The article is devoted to a topical issue that considers the main elements of ensuring the rights and understanding the challenges of digital transformation. It highlights the fundamental problems that arise with the introduction of digital technologies and how they affect the legal protection of personal freedom and privacy. It focuses on the collection, use and processing of personal information, but also highlights the new digital rights that are being recognised and incorporated into existing legislation.

The article examines the problem of access to electronic services and the uneven distribution of opportunities in providing digital access, in particular in rural and remote areas. Among the examples of foreign experience, the article highlights the recognition of the right to access the Internet and efforts to improve the technical literacy of the population. In addition, the article emphasises the «digital right to die» and considers the right to the Internet as a fundamental digital human right. It is necessary to have network neutrality and adhere to security principles for

the state to guarantee this right. The article emphasises that freedom of expression on the Internet is crucial, but it requires legitimacy, a legitimate goal for democratic societies.

In summary, the issue of personal data as a digital currency is highlighted and the legal measures taken to secure data in Ukraine are reviewed. The importance of this right and the need to respect it in the context of an increasingly digital society is also highlighted. The study concludes that the rapid development of digital technologies creates a need to protect the rights of citizens on the Internet. In turn, legislation on digital rights should be improved, and the legal framework should be adjusted to meet the challenges of modernisation. Today, there is an urgent need to develop a comprehensive strategy to ensure human rights in the context of digital transformation.

Key words: digital transformation, digital human rights, Internet, personal data, intellectual property rights.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація впливає на всі аспекти нашого життя. Це стосується доступу до інформації, взаємодії з державними інституціями, та безпосередньо з фундаментальними правами людини. Технології, які швидко розвиваються, створюють нові можливості та загрози правам та свободам людини.

Використання цифрових технологій компаніями та державними інституціями створює серйозну проблему щодо концентрації персональних даних, які вони зберігають. Зловживання та порушення конфіденційності можуть виникнути через неналежний контроль над обробкою цих даних. Зокрема, слід взяти до уваги питання збору особистої інформації без забезпечення конфіденційності та безпеки. Наступна проблема полягає в тому, що доступ до цифрових технологій та електронних послуг суперечить принципам рівності та може призвести до цифрового виключення. Значна частина українців не має доступу до Інтернету, що обмежує їхню можливість користуватися електронними послугами та ресурсами.

Проблематикою даного дослідження є те, що без належного регулювання та заходів із гарантування цифрових прав можуть бути порушені основоположні принципи прав людини, такі як конфіденційність, свобода вираження поглядів, рівність й доступ до інформації. Аналіз специфіки збереження прав людини під час цифрової трансформації має вирішальне значення для створення продуктивної правової та соціальної структури, які відповідають за виклики цифрового світу, що розвиваються, і захищають фундаментальні принципи сучасного суспільства.

Мета дослідження - вплив цифрової тран-

сформації на права людини та напрацювання ідей щодо забезпечення прав та захист у цифровому світі.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти формування особливостей забезпечення прав людини в умовах цифрової трансформації досліджували науковці-правознавці: О. Гиляка, О. Гришко, Н. Мушак, О. Петришин, Ю. Разметаєва, М. Тиріна, М. Хаустова, Ф. Шульженко. Проте на сьогодні залишається чимало нез'ясованих аспектів, які вимагають комплексного підходу з боку законодавців, правозахисників, компаній та громадян для забезпечення поваги до прав людини та основних свобод у цифрову епоху.

Виклад основного матеріалу. Людство давно усвідомило необхідність зміцнення основних прав людини для їх забезпечення в усіх країнах світу в умовах глобалізації. У результаті еволюції прав людини відбулася їх наукова систематизація, була обґрунтована "теорія поколінь прав людини". Права, що пов'язані з процесом глобалізації та виникненням багатоаспектності сфер суспільного життя, зазвичай, відносяться до четвертого покоління. На думку авторів, до цієї категорії прав, в окремих випадках відносяться права, що за своїм змістом можуть розглядатися аспектами розвитку прав попередніх поколінь. Зокрема, це право на: евтаназію, клонування, зміну статі, одностатеві шлюби, штучне запліднення, сурогатне материнство, трансплантацію органів тощо [1, с. 6]. Н. Мушак, наприклад, відносить до четвертого покоління соматичні права людини [3], М. Тиріна стверджує, що в межах четвертого покоління переважають біологічні права, які визначаються біологічною структурою організму людини, його біологічними потребами, що властиві людині нового покоління в сучасній державі [3, с. 730]. На основі аналізу наукових позицій вважаємо доречним вести мову про виділення п'ятого покоління прав людини, які зумовлені штучним інтелектом та цифровою трансформацією суспільства. Так, в умовах цифрової трансформації права людини зазнають змін через запровадження електронної демократії, а також встановлення демократичного інституту контролю громадянського суспільства за діяльністю влади; впровадження електронного документообігу; доступу до інтернету; розвиток телекомунікацій; впровадження національних електронних інформаційних ресурсів; надання електронних послуг у всіх сферах суспільного життя; здійснення електронної ідентифікації тощо) [1, с. 7].

Використання цифрових технологій породило процеси революційних перетворень в сучасному суспільстві – так звану цифрову революцію, трансформацію суспільних відносин, яка виражається в застосуванні сучасних цифрових технологій в різних сферах діяльності людини

і як фактор динамічного розвитку привела до створення цифрової економіки, формування інститутів цифрового права, нової конфігурації соціальних відносин на базі використання соціальних мереж, Інтернету, інших інформаційно-комунікаційних технологій [4].

Відповідно до пункту 3 Положення про Міністерство цифрової трансформації України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 року, чітко перелічені напрями діяльності Міністерства та визначені основні засади державної політики щодо процесу цифровізації. Постанова № 856 чітко визначає напрями діяльності Міністерства та державної політики, пов'язані з процесом цифровізації. Питання розвитку цифрових навичок та прав громадян згруповані в одному напрямку, що свідчить про комплексний підхід держави. З одного боку, держава створює необхідні умови для розвитку громадянами своїх цифрових навичок, а з іншого – створення правового поля для реалізації низки цифрових прав є запорукою успіху цифровізації в державі [5]. Загалом на рівень інформаційної культури людини, в тому числі на розвиток цифрових навичок, впливає багато факторів, серед яких питання забезпечення цифрових прав людини потребує особливої уваги.

Проаналізувавши показники, особливого значення набуває стрімкий розвиток електронної демократії: лише за січень-березень 2021 року до Верховної Ради України надійшло 87,1 тисяч петицій від громадян, що майже втричі більше, ніж за аналогічний період 2020 року [6]. До Кабінету Міністрів України надійшло 15 560 петицій (з них 13 704 письмових та 1 856 електронних) [7]. До Президента України надійшла 16 061 петиція від громадян (2 169 (13,5%) від загальної кількості петицій було подано в електронній формі) [8]. Тому, люди приділяють більше уваги саме електронному формату викладення свого питання. Трансформація суспільства обумовлена розвитком інформаційного суспільства та поступовим переходом до суспільства знань, впливом цифровізації на всі суспільні процеси. Активне використання цифрових технологій в різних напрямках життєдіяльності зумовило постановку питання про необхідність, достатність прав і свобод людини й громадянина, та виокремило поняття цифрові права і свободи людини [9, с. 331].

Термін «цифрові права людини» охоплює фактично два поняття цього визначення. У першому ним називають усі ті права, здійснення та захист яких тісно пов'язаний сьогодні з використанням цифрових інструментів або має суттєву онлайн-складову. У другому – лише ті права, які виникають або починають претендувати на статус фундаментальних у цифрову епоху.

Тому до цифрових відносять такі фундаментальні права, як свобода вираження думки і слова, приватність, право на інформацію, право на участь в управлінні державними справами тощо, і такі, як право бути забутим, право на анонімність чи навіть право на Інтернет [10, с. 21]. В сучасній науковій літературі виокремлені та досліджуються такі нові права, і як право бути забутим, право на анонімність, право на захист персональних даних, право на цифрову освіту та доступ до цифрових знань; права, пов'язані із захистом генетичної інформації; права на участь в обороті майна в цифровій сфері тощо [11, с. 18].

У зв'язку з цифровізацією суспільства виникло інше право – право на Інтернет, яке розглядається з двох позицій: по-перше - як послуга в цілому; по-друге – як право на інформацію. Для прикладу, у світовій практиці закріплення цього права здійснюється: визнанням Інтернету універсальною і загальнодоступною послугою (Естонія, Іспанія), закріпленням в конституції права на доступ до Інтернету (Греція, Португалія), визнанням цього права вищими судовими інстанціями (Франція, Коста-Ріка) [9, с. 332].

Фундаментальним цифровим правом людини є право на доступ до Інтернету. Основна умова для реалізації прав і свобод людини є базовою умовою для можливості брати участь в управлінні державними справами. Вона має два аспекти: заборона необґрунтованих обмежень на користування Інтернетом з боку держави, зокрема заборона відключення Інтернету на території цілого регіону чи країни; обов'язок держави вживати всіх можливих заходів для забезпечення максимального доступу до Інтернету своїм громадянам.

Наступним правом, на якому ми хочемо акцентувати увагу, є право на свободу вираження поглядів в Інтернеті. Свобода вираження поглядів є основою демократичного суспільства та головною умовою розвитку суспільства і самореалізації людини. Це право включає в себе наступне: по-перше - вираження поглядів у реальному житті; по-друге - вільно шукати та отримувати інформацію.

Відносно самостійною групою цифрових прав є право гарантувати реалізацію конституційних принципів у сфері демократичного устрою держави. Категорія «електронна демократія» міцно увійшла в сучасний конституційно-правовий обіг. Активно розвиваються «електронні» форми участі громадян в управлінні державними справами (наприклад, громадське обговорення законопроектів, різні види політичної діяльності, забезпечення систем прямого та зворотного зв'язку між виборцями та обраними посадовими особами). У контексті реалізації виборчого права громадян та розвитку можливих правових

засобів дистанційного електронного голосування особлива увага приділяється питанню електронної ідентифікації, яке покликане спростити виборчий процес та підвищити електоральну активність громадян. Загалом вплив нових технологій поступово поширюється на всі сфери права. Наприклад, цифрові технології призвели до значних змін у трудовому праві. У багатьох сферах економіки сучасні технології дозволяють працівникам виконувати свої трудові функції за межами робочого місця, а й вдома. Очікується, що працівники повинні бути доступними в будь-який час і в будь-якому місці [11, с. 20].

Цифровий простір та кіберфізичні системи ставлять нові виклики перед системою інтелектуальної власності. Нові реалії кіберпростору та кіберсервісів фокусують увагу, серед іншого, на безпеці використання об'єктів інтелектуальної власності для всіх учасників цивільного обороту, включаючи самих правовласників. Створення складних об'єктів, побудованих на принципах інтегрованих технологій (наприклад, самоврядних систем типу штучного інтелекту, аналітичних структур на основі великих даних, Smart Everything), розширило сферу охоронюваної інтелектуальної власності, змінило форму правової охорони в цифровому просторі та створило різновид інтелектуальної власності – цифрову інтелектуальну власність, що сформувало попит на створення «кібернетичної власності» (прав на віртуальні об'єкти в цифровому просторі).

Разом з розвитком цифрових технологій еволюціонують й права людини. Сфера дії раніше існуючих прав розширюється, з'являються нові права (зокрема, право на доступ до мережі Інтернет). Процес цифровізації незворотній і на сьогодні існує значний масив прогалин в законодавстві, які необхідно врегулювати [11, с. 22]. Слід зазначити, що лише недавно людство почало говорити про право на інформацію в чистому вигляді і визнавати його як право, що належить до четвертого покоління прав людини. Такі права все ще часто розглядаються як віртуальні права.

Зокрема, дослідження Департаменту з економічних та соціальних питань ООН щодо E-Government у 2020 році дає підстави стверджувати, що Україна має значні нереалізовані резерви у розвитку цифрових технологій. Зокрема, індекс телекомунікацій України становить 0,5942, індекс відкритих урядових даних – 0,8969, а індекс інтернет-послуг – 0,6824 серед європейських країн. За індексом розвитку електронного уряду (EGDI) за 2020 рік Україна посіла 69 місце у світі (для порівняння: Естонія – 3 місце, Італія – 37, Польща – 24, Франція – 19 тощо) [12]. Надання державних послуг пов'язане зі значними незручностями. Наразі в Україні електронні послуги реалізовані на різних

державних порталах з різними інтерфейсами, стандартами та засобами електронної е-ідентифікації, що є вкрай незручним для громадян. Крім того, при автоматизації послуг не проводиться належний реінжиніринг та недостатньо забезпечується актуальність послуг. Ще однією проблемою забезпечення прав людини в умовах цифрової трансформації є відсутність доступу до Інтернету. За оцінками Міністерства цифрової трансформації України 5,75 мільйонів громадян України не мають доступу до Інтернету. В Україні 17 310 населених пунктів (65% сіл і 2% міст) не підключені до інтернету, а понад 4 мільйони українців живуть у населених пунктах без інтернет-провайдера. Ще 1,55 мільйона людей не мають доступу до Інтернету через високі ціни, що унеможлиблює забезпечення прав людини у сфері цифровізації [13].

У процесі цифрової трансформації перелік конституційних прав людини поступово розширюється та зазнає якісного оновлення у своєму змістовному тлумаченні. Наприклад, Європейський суд з прав людини найчастіше стикається з необхідністю розширювати свій перелік прав людини та доповнювати його новими поняттями, такими як право на перенесення даних та право бути забутим. Іншими словами, право суб'єкта даних заперечувати проти подальшої обробки його персональних даних та обов'язок контролера даних видалити цю інформацію, як тільки вона більше не є необхідною для цілей. Дійсно, це рішення створило прецедент для переосмислення та розуміння наступних моментів розширити перелік конституційних прав людини та визнати, що вони можуть бути реалізовані в цифровому середовищі.

Висновки. Отже, проведене дослідження дозволяє прийти до висновку, що цифрові технології в наш час мають вирішальне значення в усіх сферах людського існування. Дуже важливо пропонувати цифрові права людини як невід'ємну частину людського життя в цілому. Використання цифрових інструментів і онлайн-платформ тісно пов'язане з цифровими правами людини. Для забезпечення цифрових прав людини під час цифрової трансформації необхідна правова, організаційна, технічна та матеріальна підтримка, яка потребує більш активних зусиль як з боку влади, так і громадянського суспільства. Особливої уваги потребують цифрові права людини, зокрема право на доступ до Інтернету та свобода слова в Інтернеті.

На нашу думку найбільш суттєві проблеми, пов'язані із забезпеченням цифрових прав людини в Україні, полягають у: недостатньому доступі до Інтернету; недосконалому законодавстві про захист персональних даних; відсутності належної інфраструктури для забезпечення цифрової ідентичності; недостатньої участі гро-

мадянського суспільства у розробці політики у сфері цифрових прав.

На нашу думку, для вирішення цих проблем необхідно зробити наступне: внести зміни до законодавства, що гарантують право всіх громадян України на доступ до Інтернету; удосконалити законодавство про захист персональних даних; створити відповідні інфраструктури для забезпечення цифрової ідентичності; підвищити обізнаність громадян України про їхні цифрові права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шульженко Ф.П., Гришко О.М. Права людини в умовах цифрової трансформації суспільства: теоретико-правовий аналіз. *Київський часопис права*. 2021. № 1. С. 5–10.
2. Мушак Н.Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 298–301.
3. Тиріна М.П. Покоління прав людини: проблеми сучасної класифікації. *Держава і право*. 2011. № 52. С. 728–732.
4. Гиляка О.С. Особливості забезпечення окремих прав людини в умовах цифрової трансформації. *У захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах*. Київ. 2020. С. 376.
5. Положення про Міністерство цифрової трансформації України: Постанова Кабінету Міністрів України. Відомості Верховної Ради України від 29 квітня 2022 р. № 501.
6. Управління з питань звернень громадян Апарату Верховної ради України. Офіційна сторінка. URL: <https://vzvernen.rada.gov.ua/>.
7. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. Офіційна сторінка. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>.
8. Електронні петиції Офіційне інтернет-представництво Президента України. Офіційна сторінка. URL: <https://petition.president.gov.ua/>.
9. Хаустова М.Г. Державна політика в сфері прав людини в епоху цифрових трансформацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 69. С. 328–333.
10. Разметаєва Ю.С. Цифрові права людини та проблеми екстериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23.
11. Петришин О.В., Гиляка О.С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Академії правових наук*. 2021. № 1. С. 15–23.
12. United Nations E-Government Survey. Офіційна сторінка. URL: <https://www.un.org>.
13. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. Офіційна сторінка. URL: <https://dif.org.ua>.